

ÖZBEKİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ*

Geopolitical Importance of Uzbekistan

Seyit Ali BUDULGAN*

Öz

Özbekistan toprakları tarihten günümüze jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahip olmuştur. Rusya 18. Yüzyılın başlarından itibaren günümüz Özbekistan sınırları içerisinde kalan Hive Hanlığı'na, Hokand Hanlığı'na ve Buhara Emirliği'ne sahip olmak istemiş ve 19. Yüzyıl içerisinde bu emeline ulaşmıştır. Çarlık Rusya'sının yıkılışı ve SSCB'nin kuruluşu ile Türkistan'da suni sınırlara sahip Türk devletleri oluşturulmuş ve Rusya Türk topluluklarını etnik olarak ayırıştırmaya çalışmıştır. SSCB'nin dağılışı sonrası Türk devletleri bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen Rusya ve Çin'in baskısı ve hedefinde olmuştur. Uzun Çarlık ve SSCB hâkimiyeti sonrasında Rusya'dan çekinen bağımsız Türk devletleri aynı zamanda teknolojik olarak Rusya'ya bağımlı kalmışlardır. Çin ise ortaya çıkardığı Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Türkistan'a büyük bir önem vermektedir. Nitekim Yeni İpek Yolu Projesi'nin en önemli güzergahı Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'dan geçmektedir. Özbekistan ise Batı Türkistan'da proje için hayati bir önem taşımaktadır. Gerek yer altı ve yer üstü zenginlikleri ve gerekse coğrafi konumu Özbekistan'ın jeopolitik olarak anahtar bir rol üstlenmesine sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Rusya, Çin, Yeni İpek Yolu Projesi, Jeopolitik.

Abstract

The territory of Uzbekistan has been of geopolitical and geostrategic importance since history. Russia wanted to have the Hive Khanate, Hokand Khanate and Bukhara Emirate from the beginning of the 18th century and has reached this goal in the 19th century. With the collapse of Tsarist Russia and the establishment of the USSR, Turkic states with artificial borders were created in Turkestan and Russia tried to ethnically separate the Turkish communities. Although the Turkish states gained their independence after the collapse of the USSR, they were under pressure and targets of Russia and China. After the long domination of Tsarism and the USSR, the independent Turkish states, who were afraid of Russia, were also technologically dependent on Russia. China attaches great importance to Turkestan within the scope of the New Silk Road Project. As a matter of fact, the most important route of the New Silk Road Project passes through East Turkestan and West Turkestan. Uzbekistan have vital importance for the project in Western Turkestan. Both underground and aboveground wealth and geographical location make Uzbekistan a key geopolitical role.

Keywords: Uzbekistan, Russia, China, New Silk Road Project, Geopolitic.

Giriş

Özbekistan'ın Türkistan için jeopolitik öneminden bahsetmeden önce Türkistan'ın coğrafi sınırlarından ve Özbek Türklerinin ortaya çıkışından bahsetmek gerekir. Merkezi bir konuma sahip olan Türkistan geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Güneyde; Gürgen Irmağı, Horasan dağları, Küpet Dağ, Kuhl Baba (Kara Dağ, Kohzâr-i Mescid), Mezdûran, antik Yunanların Paropamis olarak adlandırdıkları Topçak ve Akdağ (Kôh-i Sefid) dağları, Hindikuş sırtları, Mustağ-Küenlün sıradağları, doğuda; Doğu Türkistan'ın doğu sınırları, Sucav ve Moğol Altaylarındaki Burucan geçidi, kuzeyde; Cuncarya ve Kazakistan'ın kuzey sınırlarını oluşturan İrtiş havzası ile Aral-İrtiş su ayırımının kuzey

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.003

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, seyit.budulgan@hbv.edu.tr

yamaçları, batıda ise Ural Dağı'nın güneyi, Yayık Irmağı, Edil'in denize döküldüğü Bökey Orda ve Hazar Denizi, Türkistan'ın sınırlarını oluşturmaktadır. Türkistan coğrafyasının yüz ölçümü 5.340.066 km²'dir. Türkistan coğrafyasının Rusya hâkimiyeti altında kalan kısmı Batı Türkistan olarak adlandırılırken Çin hâkimiyeti altında kalan kısmı Doğu Türkistan olarak adlandırılmıştır. 19. yüzyılda Doğu ve Batı olmak üzere Türkistan'ın nüfusu da 17 milyon olarak hesaplanmıştır¹ (Togan, 1942; 1-2).

Günümüz Özbekistan topraklarının bir kısmı tarihte Maveraünnehir (Oxus) ve bir kısmı da Soğd ülkesi olarak bilinmekteydi. Kırgızistan ve Tacikistan coğrafyaları da Soğd ülkesinin önemli bir parçasıydı. Soğd ülkesinde ilk yerleşim merkezleri milattan önce 1000-500 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Bölge önce Perslerin hakimiyeti altına girerken daha sonra Büyük İskender'in seferi ile ele geçirilmiş ve Baktria topraklarına dâhil edilmiştir. Milattan önce 209 sonrasında bölge Büyük Hun İmparatoru Mo-tun (Batur Tanrıkut) tarafından ele geçirilmiştir. Hunlar sonrasında bölgeye sırasıyla Yüe-chihler, Kuşan Devleti, Akhunlar (Eftalitler) ve 558 yılı itibariyle Gök Türkler hâkim olmuştur. Gök Türk hakimiyeti altında Soğd tüccarlar Çin'den İtalya'ya kadar uzanan geniş çaplı ticari faaliyetler göstermişlerdir. 582 tarihli ve Soğd dilinde yazılmış Bugut yazıtı Soğdların Gök Türk devleti üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. 706-715 yılları arasında bölge Kuteybe b. Müslim komutasındaki Emevi ordularınca ele geçirilmiştir. Bölgede İslam hâkimiyetinin kurulması ile Soğdlu Maniheist rahiplerin bölgeyi terk etmeleri ve Uygur ülkesine gitmeleri sonrasında Uygurlar arasında Maniheizm yayılmaya başlamıştır. 9. ve 10. yüzyıllar itibariyle bölgede Samani hâkimiyeti ortaya çıkmıştır. Samaniler döneminde Mâverâünnehir bölgesi ve Soğd ülkesi Türkleşmiştir. (Taşağıl, 2009; 348-349) Samaniler sonrası dönemde Mâverâünnehir bölgesi Gazneliler ve Karahanlılar arasında bir mücadele alanına dönüşmüş ve bölgeye Karahanlılar hâkim olmuştur. Karahanlılar döneminde Mâverâünnehir Selçukluların saldırılarına maruz kalmış ve bölge zaman zaman el değiştirmiştir. Sultan Sencer'in 1141-42 yıllarında Katvan savaşında Karahıtaylara mağlup olması üzerine bölge Karahıtayların eline geçmiştir. 1210 yılında Hârizmşahlar Mâverâünnehir'i ele geçirseler de kısa bir süre sonra 1220 yılında Moğollar bölgeye hâkim olmuştur. Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nu oğulları arasında paylaşması ile Mâverâünnehir bölgesi Çağatay'a pay olarak düşmüştür. Çağatay hâkimiyeti sonunda bölgeye Timurlular hâkim olmuştur (Özgüdenli, 2003; 177-179).

Şeybaniler Devleti (1428-1599) Timurlularla gerçekleştirdikleri mücadeleler sonucunda Türkistan coğrafyasında önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Şeybaniler, Safeviler ile giriştikleri mücadeleler sonucunda güçten düşmüş ve bölgede bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan otorite boşluğu Türkistan hanlıklarının ortaya çıkmalarına sebep olmuştur (Türkoğlu, 2010; 45-46). 1511 yılında Harezmi Özbekleri'nin² Safeviler tarafından Şeybanilerden alınan Vezir şehrinde isyan etmeleri ile İlbars, han seçilmiş ve böylece Harezmi (Hive) Hanlığı ortaya çıkmıştır. 1593 yılında Buhara tarafından istila edilse de Hive Hanlığı 1598 yılında tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. (Hayit, 1975; 27) Şeybanilerden Abdullah Han 1583 yılında Buhara'yı merkez edinmiştir. Ancak Abdullah Han'ın ölümünden sonra 1599 yılında yönetimi Canoğulları Hanedanı ele geçirmiştir. Canoğulları 1747 yılına kadar Buhara'da bulunan göstermelik han yerine ülkeyi idare ederlerken, 1747 yılında Mangıt kabilesine mensup Atalık Muhammed Rahîm han ilan edilmiştir. Oğlu Mâsum Şah ise 1785 yılında han unvanını bırakarak Emîr unvanını kullanmaya başlamıştır (Şeşen, 1992; 366). Şeybanilerin zayıflaması sonrasında Fergana bölgesinde hâkimiyeti ele geçirerek aralarında bölüşen Hoca ailesi, Şahrüh tarafından ortadan kaldırılmıştır. Hoca ailesini ortadan kaldıran Şahrüh 1710 yılında merkezi Hokand olmak üzere Hokand (Fergana) Hanlığı'nı kurmuştur (Konukçu, 1998; 215). Rusya'nın Türkistan hanlıklarını işgali öncesinde, Buhara Emirliği, Zereşan vadisi başta olmak üzere, Kaşka, Karategin, Andican, Semerkand, Buhara, Karşi, Hisar, Kerki ve Cizak bölgelerine hâkimken, Hive Hanlığı, Harezmi vadisi başta olmak üzere, Aral Gölü'nün

¹ Saray, 19. Yüzyıl Türkistan'ın nüfusunun, Batı Türkistan'da 7 milyon ve Doğu Türkistan'da 3 milyon olmak üzere 10 milyon kişiden oluştuğunu ifade etmiştir. Bkz. (Saray, 1984; 1).

² Gündoğdu, Ebulgazi'den edindiği bilgilere göre ülkesini ve halkını İslam'a geçirdiğinden dolayı Özbek Han'dan başlanarak tüm Cuci ülkesine Özbek ülkesi adı verildiğini aktarmıştır. Bkz. (Gündoğdu, 2002; 607) Gündoğdu'nun aktardığı bilgilere göre İlbars Han, Arab-Şah ve Yedigâr Han soyundan gelmektedir. Bkz. Gündoğdu, (2007; 42-53) Bu nedenle İnakların iktidara geçişine kadar Hive (Harezmi) Hanlığı'nı yöneten hanedan, Yedigârhanlı ya da Arabşahlar olarak adlandırılmıştır. Yedigâr Han soyundan gelmektedir. Bkz. (Gündoğdu, 2007; 42-53).

güneyinden Merv'e kadar uzanan sahayı, Hive, Kongrad, Ürgenç, Gazavat ve Hazerasp bölgelerini hâkimiyeti altında bulunduruyordu. Hokand Hanlığı ise Fergana vadisi başta olmak üzere doğuda Issık Göl'den batıda Sirderya'ya kadar uzanan ve güneyde Pamir Dağları'ndan kuzeyde Kazakistan bozkırlarına kadar uzanan bölgeyi ayrıca; Hokand, Taşkent, Margilan, Evliya Ata, Pişpek, Namangan, Türkistan (Yesi) ve Akmescid bölgelerini hâkimiyeti altında bulundurmaktaydı. Doğu Türkistan'da bulunan Kaşgar Devleti de başta Tarım havzası olmak üzere, Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hoten, Turfan, Balasagun, Beşbalık ve Urumçi bölgelerine hâkimdi (Saray, 1984; 2).

Türkistan'da Rus İngiliz Rekabeti

Günümüz Özbekistan'ının ve Özbekistan coğrafyasının stratejik öneminin anlaşılması için Türkistan'da yaşanan Rus-İngiliz mücadelesini incelemek gerekir. Nitekim Rusya ve İngiltere arasında meydana gelen mücadele ya da bir başka isimle "Büyük Oyun" neticesinde, 19. yüzyılda bölgede bulunan Hokand, Hive Hanlıkları ile Buhara Emirliği Rusya tarafından ele geçirilmiştir.

İngiltere Türkistan'a iki yönlü bir ilgi duymuştur. Bu ilginin temeli ekonomik ve siyasi. İngiltere'nin Türkistan'a duymuş olduğu ekonomik ilgi 19. yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Şöyle ki İngiliz tüccarlar 16. yüzyılda Çin ve İran ile transit ticaret yapmak istemişlerdir. Ticari isteklerini gerçekleştirmenin yolu ise Volga güzergâhını kullanmak ve böylece Türkistan ticari hayatına dâhil olmaktı. Bir Rus ticaret şirketinin ajanı olarak görev yapmakta olan Anthony Jenkinson 1558 yılında Volga nehrini izleyerek Hazar Denizi'ne inmiş ve buradan Hive ile Buhara'ya kadar ulaşmıştır. Ancak bu tarihlerde bölge ile Çin arasında etkin bir ticari ağın bulunmayışı ve bölgede yaşanan kargaşa nedeniyle Türkistan ticaretine girmek, Jenkinson tarafından geliri düşük bir aktivite olarak değerlendirilmiştir (Vernadsky, 2009; 136). Sir Hayward adlı bir İngiliz ise kendi istek ve imkânlarıyla Türkistan ile Hindistan arasında kalan bölgeleri incelemek amacıyla Türkistan'a bir seyahat gerçekleştirmiştir. Bölgede bulunan eski ticaret yolları dışında Hindistan'ın kuzey batısından direkt olarak Türkistan'a ulaşan bir ticaret rotası keşfetmeye çalışmıştır. Anthony Jenkinson gibi Sir Hayward da bölgede yerel şartların ticari planlarına uygun olmadığını görmüştür. Amacına ulaşamamasına rağmen Sir Hayward, bölge yolları hakkında bilgi toplayarak bir harita oluşturmuştur (Topal, 2014; 33).

19. yüzyılda Türkistan coğrafyasına sadece Rusya değil aynı zamanda İngiltere de yoğun bir ilgi göstermiştir. Türkistan'da Rusya ve İngiltere'nin giriştikleri mücadele "Büyük Oyun"³ olarak adlandırılmıştır. Rusya ve İngiltere'nin Türkistan'da giriştikleri hâkimiyet ve nüfuz mücadelesi esnasında yerli halkların siyasi, sosyal ve ekonomik durumları dikkate alınmamıştır. Yerli halkların bu mücadeleden nasıl etkileneceği göz önüne alınmadığı gibi Rusya ve İngiltere'nin ana hedefleri prestijlerini arttırmak ile bölgede daha fazla yayılmak olmuştur. (Sabol, 2002; 587) Rusya'nın Türkistan'da ilerleyişi karşısında, İngiltere bölgede faaliyetlerini geliştirmek ve çıkarlarını korumak noktasında nasıl bir yol izlemesi gerektiğini araştırmak üzere Türkistan'a pek çok elçi göndermiş, bununla beraber bölgeye giden seyyahlardan da yararlanmıştır. (Topal, 2014; 35) Levant Herald Gazetesi'nde 7 Kasım 1866 tarihiyle yayımlanan bir haberde İngiltere ve Rusya arasında yaşanan Türkistan pazar rekabetine değinilmiştir. Ayrıca Hindistan ve Afganistan'a kadar uzanan sahanın Rusya için iyi bir pazar olduğu belirtilmekle beraber İngiltere için önemsiz bir pazar görünümünde olduğu ifade edilmiştir. Türkistan pazarlarının İngiltere için önemsiz görünmesine rağmen Hoten ve Yarkend ticaretinin komisyon şefliği üstlenen Mr. T. Douglas Frosth tarafından yazılmış olan bir mektupta, İngiltere'nin bu pazarlardan vazgeçmemesi gerektiği ve İngiliz Hindistan'ı ile bölge arasındaki ticaretin teşvik edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Levant Herald Gazetesi'nde çıkan haberlere bakıldığında, İngiltere'nin Türkistan'da askeri olarak Rusya ile mücadele edebilecek konumda olduğu düşünülmesine karşın Rusya karşısında esas avantajı ticari, medeni ve kültürel faaliyetlerle sağlayacağı ifade edilmiştir (Uygun, 2017; 71-72). Bir İngiliz subayı ve politikacı olan Henry Rawlinson da bu düşünceye yakın olarak uluslararası ticaretin medeniyetin yayılması, barışın sağlanması ve toplumların sosyal statülerinin iyileşmesi konusunda en önemli araçlardan biri olduğunu ifade etmiş, bu nedenden dolayı Türkistan hanlıkları ile İngiliz Hindistan'ı arasında ticaretin

³ Sabol, "Büyük Oyun" ifadesinin 1820'li yıllarda Orta Asya'ya seyahatler gerçekleştiren Yüzbaşı Arthur Conolly tarafından kullanılmış olabileceğini aktarmaktadır. Sabol, bu ifadenin ilerleyen tarihlerde genel manada Orta Asya'da yaşanan hâkimiyet mücadelesi için kullanılmaya başladığını, Rudyard Kipling'in Kim adlı masalı ile kavramın popülerleştiğini de ifade etmektedir. Bkz. (Sabol, 2002; 593).

teşvik edilerek geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu düşüncesinin dışında İngiltere ve Rusya'nın bölgede ortak ticari faaliyetlerde bulunup bölge kaynaklarını birlikte kullanmayarak rekabet etmelerine anlam veremediğini de ifade etmiştir (Topal, 2014; 33-34). Rawlinson'un ifadelerinden, İngiltere ve Rusya'nın Türkistan'ı ortak bir nüfuz bölgesi haline getirerek paylaşmalarına dair bir düşünce içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin siyasi olarak Türkistan'a duyduğu ilginin temelleri, 18. yüzyılda Asya ve Hindistan sömürgelerine karşı Avrupalı devletlerin tehdit oluşturmasına kadar dayanmaktadır. 19. yüzyılda Fransızların İran'da faaliyet gösterme çabaları ve Rus-Fransız kuvvetlerinin başarısız işgal girişimi İngilizlerin sömürgelerini koruma noktasında bölgeye ilgisini arttırmıştır. 1815 yılında gerçekleşen Waterloo Savaşı'nda Napolyon Bonapart'ın (1804-1815) mağlup olması sonrası İngiliz Hindistan'ı ile Afganistan ve İran arasındaki ilişkiler yoğunlaşmıştır. İlişkilerin yoğunlaşmasıyla beraber İngilizlerin Türkistan hanlıklarına karşı ticari ve siyasi ilgisi de artmıştır. Ancak bu dönemde İngiltere Türkistan hanlıkları ile başarılı ilişkiler kuramamıştır. 19. yüzyıl başlarında İngilizlerin Türkistan'a yönelik Rus hedefleri ve faaliyetleri üzerine bilgisi sınırlı idi. Fakat İngiltere Türkistan'a yönelik sınırlı stratejik bilgisini ve bölgedeki Rus hedeflerini öğrenebilmek amacıyla bölgeye ajanlarını göndermiştir. Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki faaliyetleri iki tarafı da endişeye düşürmüştür. İngiltere'nin Türkistan'a gönderdiği ilk ajanlardan biri olan veteriner William Moorcroft, Buhara ile Hindistan arasında gerçekleştirilebilecek ticari faaliyetleri araştırma konusunda bölgeye gitmeyi kendisi teklif etmiştir. Buhara Emirliği'ne giden Moorcroft, Buhara'ya gelen Rusya elçisi ile ilgili İngiltere'yi endişelendiren bir rapor hazırlamıştır. İngiltere Moorcroft'tan sonra da bölgeye ajanlar göndermeye devam etmiştir. İngiliz ajanları İran, Afganistan, Tibet ve Doğu Türkistan'a seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Aynı dönemde Rusya'nın Türkistan'a göstermiş olduğu ilgi de artmıştır. 19. yüzyıl başlarında İngiltere'nin öncelikli hedefi Rusya'nın güneye inme bahanelerini ortadan kaldırmak olmuştur. İngiltere köleliği ve köle ticaretini ortadan kaldırması konusunda Türkistan hanlarını ikna etmek amacıyla Buhara Emirliği'ne Albay Charles Stoddart ve Yüzbaşı Arthur Conolly'yi, Hive Hanlığı'na ise Teğmen Richmond Shakespear'ı göndermiştir. Teğmen Shakespear köleliğin kaldırılması konusunda kesin bir sonuç elde edememesine karşın Hive Hanlığı'nda bulunan yaklaşık 400 Rus kökenli kölenin serbest bırakılmasını sağlamıştır. Ancak Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly başarısızlığa uğramışlardır (Sabol, 2002; 588-590). İngiltere tarafından Tahran'a gönderilen Henry Ellis burada herhangi bir Avrupalı gücün İran toprakları üzerinden Hindistan üzerine ilerlememesini garanti altına almak amacıyla bir anlaşma yapmıştır. İran bu anlaşmada Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarını da Hindistan üzerine Avrupalı bir güç tarafından saldırı gerçekleştiği takdirde bu kuvvetleri önleme noktasında teşvik edeceğinin sözünü vermiştir (Doğan-Erdoğan, 2017; 844).

1820 yılında İngiltere'nin temsilcisi olarak Stoddart ve Conolly ile aynı dönemde Rus doğu bilimci Khanikof da Buhara'ya gelmiştir. Conolly ve Stoddart, Buhara Emiri'nin Ruslar tarafından kışkırtılması sonucu casusluk suçlamasıyla idam edilmişlerdir (Yalçınkaya, 2006; 5,40). Bu olaydan sonra da İngiltere'nin bölgeye elçilik heyetleri ve ajanlar göndererek ticari, siyasi hayat ve nüfus hakkında bilgi edinme çabaları devam etmiştir. 1831-1833 yıllarında Afganistan üzerinden Buhara Emirliği'ne giden Alexander Burnes bir elçilik heyetine başkanlık etmiş ve 1838 yılında Kâbil'e dönmüştür. Alexander Burnes Kâbil'e döndüğünde burada Rusya adına faaliyet göstermek üzere Orenburg Valisi V.A. Pervoskiy tarafından görevlendirilmiş Yüzbaşı İvan Vitkevich ile karşılaşmıştır. İvan Vitkevich ile konuşması sırasında Rusların üçüncü kez Buhara'ya bir heyet gönderdiğini öğrenen Alexander Burnes oldukça kaygılanmıştır (Sabol, 2002; 589). Bu dönemde hem İngiliz hem de Rus temsilcilerinin Buhara'da faaliyet göstermeleri ve sonuç olarak Buhara Emiri'nin Rusya etkisinde kalarak İngiliz temsilcilerini idam ettirmesi, bölgedeki Rus-İngiliz mücadelesini açıkça ortaya koymaktadır. I. Napolyon (Bonapart) döneminde İngiltere'nin Türkistan'a ilgisinin artışı Fransızların da Türkistan ile ilgili planlar yapması ile ilişkilendirilebilir. I. Napolyon İngiltere ile mücadelesi sırasında İngiltere'yi Asya sömürgelerinde vurmaya düşünmüştür. General Gardanne'in 1807 yılında yaptığı planlar bu sırada Tilsit Antlaşması'nın⁴ imzalanması nedeniyle hayata geçirilememiştir. Bu

⁴ Tilsit Antlaşması, Fransa ve Rusya ordularının 1807 Haziran'ında Fridland'da gerçekleştirmiş oldukları savaş sonucunda imzalanmıştır. Napolyon komutasındaki Fransız kuvvetlerinin galip gelmesi sonucunda Rusya barış istemek zorunda kalmış ve 9 Temmuz 1807 tarihinde Tilsit Antlaşması imzalanmıştır. Bkz. (Kartal, 2011; 55-57).

antlaşma ile Fransa'nın Türkistan planlarından vazgeçmesi Rusya'nın da Türkistan ile ilgili uygulamak istediği planların olduğunu ortaya çıkarmıştır⁵ (Roux, 2014; 401).

19. yüzyıl başlarında Rusya ile İran arasında gerçekleşen savaşlar sonucunda 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşmalar sayesinde İran'dan ciddi oranda toprak kazanmıştır. İran üzerinde nüfuzunu arttıran Rusya, İran'ı Türkistan yönünde ilerlemeye teşvik etmiştir. İran, 1837 yılında Rusya'nın teşvikleriyle Herat'ı kuşatmış ancak İngiltere'nin müdahalesi ile İran Herat'a sahip olamamıştır. İngiltere'nin İran'ın Afganistan ve Türkistan yönünde ilerleyişini engellemek isteğinin ana nedeni ise Hindistan sömürgelerini korumak olmuştur. (Yalçınkaya, 2006; 40-41) Afganlar, Herat kuşatması nedeniyle Rusya'dan herhangi bir toprak parçası verilmeksizin koruma talep etmek üzere bir anlaşma yapmayı düşünmeye başlamışlardı. Bölgede bulunan Rus temsilcisi Simonich de Afganların isteklerine karşı garanti vermiştir (Topal, 2014; 37). Bu konuda, Afganların koruma taleplerinin bir düşünce olmaktan çıkarak Ruslara iletilmiş olabileceği akla gelmektedir. Rusya'nın bir yandan İran'ı Afganistan ve Türkistan'a karşı kışkırtması ve bir yandan da Afganistan'ın koruyuculuğu rolünü üstlenmeye hazır olması, İngiltere'nin Hindistan sömürgeleri için duyduğu endişenin yersiz olmadığını ortaya koymaktadır.

Rusya'nın Afganistan üzerindeki planları ve İran'ı kullanarak Afganistan'a sahip olma isteği Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır. 21 Ocak 1859 tarihli bir belgede, Horasan tarafından alınan bir habere göre Rusya vatandaşı olan Mösyö Hanikof'un⁶, Tahran üzerinden hareket ederek Herat'ta bir Rusya konsolosluğu kurduğu ve Herat yöneticileri ile bir anlaşma imzaladığı aktarılmıştır. Ayrıca Rusya'nın, İran'ın Horasan idarecisi Hamza Mirza adlı kişiye 50 bin tümen olarak belirtilen bir meblağda para verdiği, İran'ın yardımı ile Hive ve Afganistan topraklarını ele geçirmek üzere planlar yaptığı ifade edilmiş hatta İran ile bahsi geçen planlarını gerçekleştirmek üzere gizli bir anlaşma yapmış olabileceği belirtilmiştir. Ancak yine de Rusya ve İran'ın aralarında gizli bir anlaşma yapılmış olması gerçekçi bulunmamıştır⁷. 6 Mart 1873 tarihli ve Tahran Maslahatgüzarı Ahmed Nazım imzasını taşıyan bir belgede ise benzer değerlendirmeler tekrarlanmıştır. Bu belgede, Rusya'nın İran'ı kışkırtarak Afganistan'a sahip olmak ya da en azından Afganistan'da İran eliyle sorunlar çıkararak İngiltere'yi Afganistan konusunda yıldırım istediği ifade edilmiştir. Hive Hanlığı'nın işgal edildiği bir döneme rastlayan bu belgede Hive Hanlığı'nın Rusya tarafından işgal edildiği takdirde Türkistan'da Rusya'nın üstünlüğünü sağlayacağı ve kısa bir zaman içerisinde Rus askerlerinin Hindistan sınırlarında görülebileceği vurgulanmıştır.⁸

19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'dan herhangi birinin Türkistan için gerçekleştirdiği davranış diğeri tarafından düşmanca algılanmıştır (Sabol, 2002; 587). Rusya, 1837 yılında İran'ın Herat'a saldırmaya teşvik ederken İngiltere 1838 yılında Afganistan'ı işgal harekâtına başlamıştır. İngiliz Hindistan'ı valisi Lord Okland 20 Kasım-17 Ekim 1838 tarihlerinde Dost Muhammed Han (1826-1839) yönetimindeki Afganistan'a savaş açmış ve Afganlar ile İngilizler arasındaki çatışmalar 13 Temmuz-11 Ağustos 1839 tarihlerinde başlamıştır (Âtıf, 1999; 211). Afganistan'ı işgal etme girişimlerinde başarılı olamayan İngilizler, 1842'de Afganistan'a tekrar saldırsalar da Afganlar karşısında somut bir başarı elde edememişlerdir (Yalçınkaya, 2006; 45). İngiltere bu başarısızlık sonrasında Afganistan topraklarında işgal ettiği yerleri de 1842-1843 yıllarında boşaltmıştır. (Âtıf, 1999; 213) İngilizlerin Afganistan'ı işgal harekâtına başladığı 1839 yılında Ruslar da Hive Hanlığı'nı işgal etmek amacıyla bir harekât düzenlemişlerdir. General Perevoskiy kumandasında harekete geçen Rus kuvvetleri soğuk mevsim şartlarından dolayı seferlerini sürdüremeyip geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır (MacGahan; 1995, 152-153). Rusya 1839 yılında Hive Hanlığı üzerine hareket ettiğinde İngiltere de J. Abbot adlı bir elçi göndererek Hive Hanlığı ile siyasi ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Togan, 1950; 255).

⁵ Rusya'nın İran üzerinde nüfuzunu arttırdığı dönemde İngiltere'de Tahran'da faaliyetlerini arttırarak İran'da nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. İngiltere 1809 ve 1814'te İran ile bir dizi anlaşma imzalamasına karşın İran'da nüfuz kurma çabasında Rusya'nın gerisinde kalmıştır. Bkz. (Sabol, 2002; 589).

⁶ N.V. Hanıkov (Hanikof), 1858 yılında İgnatiev heyetinin gönderilmiş olduğu gibi keşif ve inceleme amacıyla İran'ın Horasan ve Herat bölgelerine bir seyahat gerçekleştirmiştir. (Çapraz, 2011; 59).

⁷ BOA, Hâriciye Nezâreti Siyâsi Evrâkı (HR.SYS.) D:1338. G:90. Lef. 2/1. 21 Ocak 1859 Tahran Maslahat Güzarı'ndan Hâriciye Nezâreti'ne.

⁸ BOA, İrade Hâriciye Evrâkı (İ.HR.) D:259. G:15477. Lef. 1/1 6 Mart 1873 Tahran Maslahat Güzarı'ndan Hâriciye Nezâreti'ne.

İngiltere'nin Afganistan'da başarısızlığa uğraması Türkistan'da ciddi bir prestij kaybetmesine neden olmuştur. Rusya'nın Türkistan hanlıkları hakkında bilgi toplamak üzere Türkistan'a İgnatiyev heyetini göndermesi, İngiltere'nin Türkistan'da prestij kaybettiği bu döneme rastlamaktadır (Hacıosmanoğlu, 2006; 21). 1843 yılında İngiltere'nin, İran Konsolosu Taylor Thomson'u Hive'ye göndermesi ise İngiltere'nin kaybettiği prestijini yeniden sağlama çabası içerisine girdiğini düşündürmektedir (Yalçınkaya, 2006; 45). 1850-1860 yılları arasında Rusya'nın dış siyaseti Türkistan üzerine yoğunlaşmıştır. Rusya'nın bu tarihlerde Türkistan üzerine daha fazla yoğunlaşmasının nedeni İngiltere'nin bölgedeki faaliyetleridir. İngiltere bu yıllarda İran, Afganistan, Buhara ve Hive ile ticari anlaşmalar imzalamaya çalışmıştır. İngilizlerin faaliyetleri Rusya da Türkistan'da üstünlüğü İngilizlere kaptırma endişesi uyandırmıştır. Daha önceki gelişmelerde olduğu gibi İngilizlerin Türkistan'da faaliyete geçmesi Rusları da harekete geçirmiştir. 1859 yılında Binbaşı Dandeville bölgedeki durumu öğrenmek üzere Türkmen topraklarına gönderilmiştir. Ayrıntılı bir rapor hazırlayan Dandeville Hazar Denizi sahilinde bulunan Kızılsu'nun (Krasnovodsk) Ruslar için önemli bir üs olacağını belirtmiş ve Türkmenler üzerine gerçekleştirilecek bir harekâta öncelikli saldırı noktalarını tespit etmiştir. Ayrıca bölgede yaşayan Türkmenlerin nüfusları hakkında da bilgiler aktarmıştır. Ruslar Dandeville'in raporunu dikkate almış olmalı ki bir süre sonra onun planlarını uygulayarak harekete geçmişler ve Kızılsu'yu (Krasnovodsk) işgal ederek bölgede daha hızlı ilerlemeye başlamışlardır (Necf, 2003; 259).

1850-1860 yılları arasında İngiltere'nin Ruslar karşısında bir başka faaliyeti de Türkistan hanlıklarını Rus işgallerine karşı birleştirme çabası olmuştur. Rusya'nın 1853 yılında Hokand Hanlığı'na ait olan Akmesic'i ele geçirmesi İngilizleri telaşlandırmıştır. İngiltere, bölgeye gönderdiği elçiler vasıtasıyla İslam'ın ve Müslümanların tehlikede olduğu, hanlıkların ve halklarının köleleştirileceğini fakat İngiltere'nin Müslümanların küçük düşürülmesine izin vermeyeceğini dillendirmiş bununla beraber hanlıkların bir konfederasyon oluşturarak Rusya'ya karşı mücadele etmeleri gerektiğini bölge hanlarına anlatmaya çalışmıştır. İngiltere tüm çabalarına karşın bölge hanlıklarının güvenini kazanamamıştır. Buhara Emiri böyle bir girişimin parçası olmayacağını ifade etmekle beraber İngiliz birliklerinin kendi topraklarından geçişine izin vermeyeceğini de belirtmiştir (Topal, 2014; 39-40).

Rusya ve İngiltere arasında yaşanan Türkistan mücadelesinde diplomatik manevralar önemli bir yer tutmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Prens Gorçakof tarafından 1864 yılında ülke dışındaki tüm Rus temsilcilerine gönderilmek üzere bir metin hazırlanmıştır. Bu metinde Rusya'nın Türkistan'da yayılma sebepleri açıklanarak Rusya'nın bölgedeki hareketlerine meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Prens Gorçakof tarafından hazırlanarak dış ülke temsilciliklerine gönderilen metni şu şekilde aktarmaktadır (Saray, 1984; 9):

“Rusya'nın Orta Asya'daki pozisyonu, muayyen bir sosyal organizasyona sahip bulunmayan, yarı vahşi, göçebe ahaliyle temasa geçen bütün medeni devletlerin durumuyla aynıdır. Bu gibi durumlarda, daha medeni olan devlet, kendi hudutlarının emniyeti ve ticari ilişkileri açısından, çalkantılı ve istikrarsız yapılarının istenmeyen komşular haline getirdiği bitişik ülkeler üzerinde belli bir nüfuz tesisine daima zorlanır. Önce, bastırılacak çapulculuk ve yağma hareketleri mevcuttur. Bunlara bir son verebilmek için, sınırdaki kabilelerin az çok itaat eder bir hale getirilmeleri gerekecektir. Devlet, onları bu tasallutlara karşı savunmak ve suçluları cezalandırmak mecburiyetindedir. Eğer haydutların cezalandırılması üzerine askerî harekât geri çekilirse, verilen ders kısa zamanda unutulur, geri çekilme zaaf olarak yorumlanır. Gözle görülür, elle tutulur kuvvetten başka bir şeye saygı duymamak Asyaluların özelliğidir. Devlet bu suretle iki seçenekten birini seçmek zorunda kalır; ya bu bitmeyen işten vazgeçecek ve bütün refah, emniyet ve medeniyeti imkânsız kılacak sınırların devamlı tecavüze terk edecek yahut da barbar ülkelerin içlerine doğru gittikçe daha derinlemesine dalacaktır. Kendini bu durumda bulan her ülkenin kaderi bu olmuştur. Amerika'da Birleşik Devletler, Cezayir'de Fransa, Sömürgelerinde Hollanda, Hindistan'da İngiltere hepsi karşı konulmaz bir şekilde mübrem ihtiyaçtan daha az bir istekle bu ileri harekete zorlanmışlardır. Burada en büyük güçlük, nerede duracağını bilmektedir.”

Türkistan'da yaşanan bu gelişmelere bakıldığında Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki pozisyonlarını dikkatlice takip ettikleri ve sürekli bir rekabet içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Rusya Hive Hanlığı

üzerine gerçekleştireceği seferin hazırlıklarını sürdürürken İngiltere'nin de bu harekete karşılık olarak Afganistan'ı işgal etme girişiminde bulunabileceğine dair haberler basında yer almıştır.⁹ İki devlet arasında devam eden rekabetin birbirlerini harekete geçmeye teşvik ettiği de söylenebilmekle beraber fiili olarak harekete geçtiklerinde Rusya'nın kazanımlarının daha fazla olduğu ifade edilmelidir. Rusya Türkistan'da sürekli yayılarak kazanımlarını arttırırken İngiltere var olan topraklarını ve prestijini korumakla yetinmiştir.

Sovyet Yönetiminden Bağımsızlığa Özbekistan

Rusya'da gerçekleşen 1917 ihtilalleri sonrasında Bolşevikler, Rusya'nın yönetimini ele geçirmişler ve 1924 yılında Türkistan'ın suni Türk cumhuriyetleri ortaya çıkarılmıştır. 1924 yılındaki kuruluşu esnasında Tacikistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiş ancak 1929'da Tacikistan'a cumhuriyet statüsü verilerek Özbekistan'dan ayrılmıştır. 1926 yılı nüfus sayımlarında Tacikistan ve Kırgızistan'da da ciddi bir Özbek nüfusu olduğu anlaşılmış; 1959 nüfus sayımlarında Özbekistan'ın nüfusu 6 milyon olarak hesaplanmıştır (Tika, 1995: 11). Özbekler ile Taciklerin önemli bir kısmının iki dilli olması, çok sayıda Tacik'in Özbekistan'da kalmasına karşın Tacikistan nüfusunu oluşturan Özbeklerin nüfusun %20'sini oluşturması iki ülke arasındaki bağları göstermesi açısından önemlidir (Okur, 2011: 44). 6 milyon nüfus içerisinde 1 milyonu bulan Rus uyrukluların şehirlerde çoğunluğu oluşturduğu 5 milyon Özbek'in ise ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşadığı tespit edilmiştir (Tika, 1995: 11).

20 Haziran 1990'da egemenliğini, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Özbekistan'ın bağımsızlığı, 29 Aralık 1991 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile halk tarafından da onaylanmıştır. 29 Aralık 1991 tarihinde gerçekleştirilen referandumda oyların %86'sını alan İslam Kerimov Cumhurbaşkanı seçilirken, Erk Partisi lideri Muhammed Salih oyların %12'sini alabilmiştir. Erk Partisi 1993 yılında yasaklanırken, siyasi kaydı bulunmayan Birlik Hareketi ve İslami Rönesans Partisi 1992'de yasaklanmıştır (Tika, 1995: 12). Rusya SSCB'nin dağılması ile yaşadığı ekonomik-siyasi sıkıntılardan dolayı eski Sovyet Cumhuriyetlerine olan ilgisini geri planda tutarak öncelikle Batı ile ilişkilerine ağırlık vermiştir (Erol, 2009; 26). Kerimov döneminde ise Rusya ile Özbekistan ilişkileri gelişmeye başlamıştır. İslam Kerimov, siyasi olarak baskıcı bir yönetim ortaya koymuş, tasfiye edilen siyasi gurupların liderlerinden, kaçamayanlar tutuklanmış, mal varlıklarına da el konulmuştur. Siyasi baskılar ülkenin dış dünyadan izole olmasına sebep olurken ülke aynı zamanda Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır (Andican, 1996: 357).

Günümüzde nüfusu yaklaşık olarak 33 milyon olan Özbekistan'nın (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>) yüz ölçümü 447.400 km²dir. Para birimi "som"dur. Ülke nüfusunun %84'ünü Özbek Türkleri, %5'ni Tacikler, %5'ini Kazak Türkleri, %2,5'üğünü Ruslar, %2,5'üğünü Karakalpak Türkleri oluşturmaktadır. Özbekistan'ın üye olduğu uluslararası örgütler BM, ŞİÖ, BDT, AGİT, EBRD, ADB, IMF, FAO, İİT, EİT, AİGK, Dünya Bankası'dır. Özbekistan'ın GSMH'sı 50 milyar dolardır (<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>).

Özbekistan Ekonomisi

Özbekistan'ın başlıca yer altı kaynakları altın, alüminyum, doğal gaz, mermer, molibden, tungsten ve kömürdür. Dünyanın en kaliteli altını (%99,99 saflık), Özbekistan'da üretilmektedir. Yıllık üretim kapasitesi 70 ton civarındadır. Dünyanın en büyük 10 altın üreticisi arasında yer almaktadır. Özbekistan SSCB yönetimi altındayken Sovyet ihtiyacının üçte birini karşılamaktaydı. SSCB'nin 3. büyük doğalgaz üreticisi konumunda olan Özbekistan, kuruluşu sonrasında petrol ithalatı gerçekleştiren bir ülke olmasına karşın 1992 yılında açılan petrol kuyuları ülkenin ileride kendine yetecek, belki de petrol ihracatçısı olabilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Özbekistan yaklaşık 800 milyon ton bakır rezervine sahip iken, eski SSCB'nin kaolin rezervlerinin %42'sine sahiptir (Tika, 1995: 13).

Özbekistan kurak bir iklime sahip olmasına karşın, tarımsal sulama sayesinde dünyanın dördüncü büyük pamuk üreticisi olmuştur. Ülkedeki tarımsal üretim değerinin %40'ını pamuk gelirleri oluşturmaktadır (Tika, 1995: 17,18). 1960 yılı sonlarında Özbek Bilimler Akademisine bağlı İktisat

⁹ Basiret. 4 Mayıs 1289. Nu: 929 (16 Mayıs 1873).

Enstitüsü tarafından Özbekistan'daki pamuk üretiminin arttırılmasına yönelik Pahta Programı oluşturulmuştur. SSCB yönetimi ülkedeki pamuk verimini arttırmaya yönelik çalışmalar yürütürken yerel pamuk üreticilerinin bir kısmı programın ileride pamuk üretimine zarar vereceğini dile getirmiştir. Üretilen projeler basın ile paylaşılmadığından programın içeriği tam olarak bilinmemektedir (Gleason, 1985; 1,10). Diğer önemli tarım ürünleri buğday, sebze, meyve, pirinç, badem, üzüm ve ipektir. Pamuk ve diğer tarımsal ürünlerin verimine karşı uygulanan aşırı sulama, su kaynaklarına ve toprak verimine ciddi zarar vermektedir. Özbekistan'da küçük ve büyük baş hayvancılık da yaygın olarak yapılmaktadır (Tika, 1995: 17,18). Özbekistan'ın pamuk üretimine verdiği önem Tarım Bakanlığı verilerine de yansımıştır. 2020 yılında Özbekistan'da 3,82 milyon ton pamuk hammaddesi hasadı gerçekleştirilmiş ve bu arın bir önceki yıla göre %9'luk bir büyüme kaydetmiştir. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanda-2020-yilinda-3-82-milyon-ton-ham-pamuk-hasat-edildi>).

Petro-Kimya'nın önde geldiği Özbekistan sanayisinde suni gübre üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Ülkedeki kimya sanayisi pamuk üretimine bağlı olarak gelişmiştir. Ülkede pamuklu ve ipekli kumaş üretimi gerçekleştirilirken, makine halısı, hayvansal ve tarımsal ürünleri işlemeye yönelik pek çok tesis bulunmaktadır. Özbekistan, makine ve teçhizat üretiminde eski SSCB ülkeleri olan diğer Türkistan devletlerinden önde iken ülkedeki çimento üretimi eski SSCB içerisinde %4'lük bir pay oluşturmaktaydı (Tika, 1995: 19). 50 milyar dolarlık GSYİH'ya sahip olan Özbekistan'ın toplam ihracatı 14,3 milyar, toplam ithalatı 19,5 milyar dolardır. İhracat gerçekleştirilen başlıca ülkeler sırasıyla İsviçre, Çin, RF, Kazakistan, Türkiye iken ithalat gerçekleştirilen başlıca ülkeler sırasıyla Çin, Rusya Federasyonu, Güney Kore, Kazakistan, Türkiye'dir. (<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>).

Özbekistan'da gerçekleşen enerji ve kaynak yatırımları son yıllarda da devam etmektedir. 2020 yılı planlamalarına göre ülkede 5.000 MW kapasiteli fotovoltaik santraller kurulması planlanmakta, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi kuruluşların yardımlarıyla yabancı yatırımcılar arası rekabet ortamı yaratılmaya çalışılmaktadır. 2021 yılı sonu itibarıyla ülkede iki adet 100 MW'lık PV enerji santralının devreye sokulması planlanmaktadır. Özbekistan Enerji Bakanlığı, Uluslararası Finans Kurumu'nun (IFC) katılımıyla kamu-özel ortaklığı temelinde güneş enerji santrallerinin inşası amacıyla "Scaling Solar" projesini yürütmektedir. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-ulkede-toplam-5-000-mw-kapasiteli-gunes-enerji-santralleri-kurmaya-pl>).

2020 yılında Çin'den "China Gezhouba Group Corporation" (CGGC) şirketi Özbekistan'ın Sirderya bölgesinde 1.5 GW kapasiteli bir termik santral inşaatına başlamıştır. Özbekistan Yatırım ve Dış Ticaret Bakanlığı, "The International Company For Water and Power Projects" ve Suudi Arabistan'dan "Acwa Power" arasında gerçekleştirilen yatırım anlaşması çerçevesinde yürütülen proje sayesinde yıllık 10 milyar kwh elektrik üretilmesi planlanmaktadır. Santral ünitesinin tedarikçisi ise Japon "Mitsubishi Hitachi Power Systems" konsorsiyumu olacaktır. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/sirderyada-yeni-termik-santral-insaatina-baslandi>) 2020 yılı Ocak-Ekim dönemi dış ticaret cirosu bilgilerine göre Özbekistan, 5,8 milyar dolar değerinde altın ihraç etmiştir. Bahsi geçen oran ise 13,3 milyar dolar değerindeki 10 aylık dış ticaret cirosunun %43,5'lik dilimine denk gelmektedir. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanin-ihracatinin-43unu-altin-olusturdu>).

Kerimov Dönemi Özbekistan Türkiye İlişkileri

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Aynı yıl cumhurbaşkanı seçilen İslam Kerimov'un ilk ziyaret ettiği ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti'dir. Kerimov, ziyaretinde Türkiye Cumhuriyeti'ni lider bir ülke olarak görmüş ve Türkiye'den beklentilerini şu sözlerle ifade etmiştir (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>):

"Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz... Atatürk İlkeleri, bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir. Ben Atatürk'e hayranım ve O'nun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben, Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu

birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade, ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz."

1992 yılında Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvesi"ne katılan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında Ankara Bildirisi imzalanmış ve çeşitli konularda ortaklık ve dayanışmaya dair anlaşmalar yapılmıştır (Erol ve Çelik,2017;20). Kerimov'un Türkiye ziyaretinden kısa bir süre sonra dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel birer yıl ara ile Özbekistan'a gitmiş, iki ülke arasında ekonomik-iş birliği, sağlık, kültür, eğitim, bilimsel değişim, spor, haberleşme, ulaşım, turizm vs. pek çok alanda anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında Türk-Özbek İş Konseyi kurulmuş, Türk iş adamları Özbekistan'da ciddi yatırımlar gerçekleştirmeye başlamıştır. İki ülke arasında gelişen bu olumlu ilişkiler, 1993 yılından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bu gerginliğin sebebi daha önce bahsettiğimiz gibi Kerimov'un muhalifi olan Muhammed Salih'in, Turgut Özal'ın daveti ile Türkiye'de bulunması olmuştur. Salih'in Özbekistan'ın baskısı ile Türkiye'den ayrılması sonrasında Türkiye'de eğitim alan Özbekistanlı öğrenciler muhaliflikle suçlanmıştır (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>).

İki ülke arasındaki gerilimin diplomatik ilişkilere yansması da uzun sürmemiştir. Özbekistan'ın Türkiye Büyükelçisi Übeydullah Abdurrezakof 25 Şubat 1994 yılında geri çağırılmış, Türkiye'de okuyan öğrenciler ile ilgili bir toplantı sebebiyle gözaltına alınarak pasaportuna el konulmuştur. Aynı yıl içerisinde Kerimov'un, Moskova'ya giderek geniş çaplı anlaşmalar imzalaması ise dikkat çekicidir. Bu dönemde Özbekistan'da Özbeklerin Türk olduğuna dair söylemlere yoğun bir şekilde sansür uygulanması Özbekistan'da SSCB etkisini ya da Özbekistan'ın Moskova ile yakınlaşmasının basit bir örneğidir (Andican, 1995; 361,364).

1999 yılında Kerimov'a yönelik olarak düzenlendiği iddia edilen bombalı saldırıya ilişkin yapılan araştırmalarda faillerden birinin Türk vatandaşı olması Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin kırılma noktası olmuştur. Özbekistan yönetimi bu olaydan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan tüm Özbekistanlı öğrencileri geri çağırmıştır. 2003 yılında ise dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ilişkileri düzeltmek üzere Özbekistan'a gitmiş ancak 2005 yılında Özbekistan'da gerçekleşen Andican olayları nedeniyle Birleşmiş Milletlerin Kerimov yönetimini eleştiren raporuna imza atması ilişkileri uzun bir süre koparmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler 2012 yılında tekrar canlanmış ve Soçi Kış Olimpiyatları'nın açılış töreninde Özbekistan ve Türkiye hükümet liderleri 11 yıl sonra bir araya gelmiştir (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>).

Kerimov Dönemi Özbekistan Dış Politikası

1996 yılında Çin'in öncülüğünde Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımı ile kurulan Şanghay Beşlisi'ne 2001 yılında Özbekistan'ın katılımı ile üye sayısı altıya çıkmış ve örgütün adı Şangay İş Birliği Örgütü olarak değiştirilmiştir. Özbekistan'ın katılımı sonrasında 2004 yılındaki Taşkent Zirvesi'nde Moğolistan'a, 2005'te Astana Zirvesinde İran, Hindistan ve Pakistan'a, 2011 yılında gerçekleşen Astana Zirvesinde Afganistan'a gözlemci üye statüsü verilmiştir (Altundağ, 2016; 99-124).

Özbekistan, 2000'li yılların başında Rusya'nın başını çektiği Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne katılmış, Moskova yönetimi diğer Türkistan devletlerine sattığı gibi Özbekistan'a da uygun fiyatlarla askeri malzeme satmaya başlamıştır (Okur, 2011; 50-52). ŞİÖ'nün kuruluşundan kısa bir süre sonra 11 Eylül saldırılarını bahane eden ABD, Afganistan'a girmiş, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarına sığınan İslam Hareketi, Ekremiye ve Taliban gibi terör örgütlerinin yarattığı karmaşadan faydalanarak (Purtaş, 2011; 48) 2001 yılında Özbekistan'da Hanabad, Kırgızistan'da ise Manas-Gansi askeri üslerini kurmuştur. Çin ve Rusya'nın çabaları ile Özbekistan-Hanabad askeri üssü 2005 yılında kapatılmıştır. Hanabad üssünün kapatılmasında ABD'nin Andican olayları nedeniyle Özbekistan'a yönelttiği eleştirilerde etkili olmuştur. 2009'da da Kırgızistan'da bulunan Manas-Gansi üssü kapatılmıştır (Altundağ, 2016; 99-124). Özbekistan'da, 2005 yılından itibaren ABD tarafından desteklenen 200'den fazla STK'da kapatılmıştır. Özbekistan'ın insan hakları ihlalleri üzerinden sürekli eleştirilere maruz kalışı, Rusya ve Çin'in Türkistan ülkelerinde gerçekleştirilen ayaklanma vs. faaliyetlerin ABD tarafından desteklendiğine dair propagandası, Özbekistan'ın Rusya ve Çin'e yaklaşmasında önemli etkenlerdir. ABD 2009 yılında Kırgızistan'ın Oş

şehrinde Müşterek Operasyonel Mukabele Kuvvetleri kapsamında üs açmak istediğinde Özbekistan şiddetli bir muhalefet sergilemiştir (Okur, 2011; 50-52). 2005 yılında meydana gelen Andican olayları sonrasında artan ABD karşıtlığının yanı sıra Özbekistan'a yönelik Çin yardımları da gerçekleşmiştir. Çin, Özbekistan'a 1,5 milyar dolar kredi verirken iki ülke arasında 600 milyon dolarlık enerji anlaşması imzalanmıştır (Purtaş, 2011; 20).

1997 yılında Çin, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın katılımı ile Asya Kalkınma Bankası kurulmuş daha sonra Afganistan, Pakistan, Tacikistan, Azerbaycan, Moğolistan ve Türkmenistan'ın katılımı ile üye sayısı arttırılmıştır. Özbekistan'ın Çin için önemi 2009 yılında faaliyete geçen Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattının güzergâhı ile bir kez daha ortaya çıkmıştır. Tarafsız kalmak istemesine karşın Türkmenistan ile ikili ilişkilerini geliştiren Çin, Özbekistan üzerinden geçirdiği doğalgaz boru hattını Doğu Türkistan'a taşımıştır (Purtaş, 2011; 11-21).

Özbekistan'ın Türkistan'daki ikili ilişkileri yalnızca Çin, Rusya ve Türk devletleri ile olmamıştır. Afganistan ile artan ticaret dolayısıyla 2011 yılında Hayratan'dan Mezar-ı Şerif'e bir demir yolu hattı yapılmıştır. Proje Asya Kalkınma Bankası tarafından finanse edilmiştir. Hayratan Mezar-ı Şerif hattı ile Afganistan-Kazakistan-Rusya arasında bağlantı sağlanmıştır. Hattın yıllık yük kapasitesi 90 milyon tondur. Pakistan'ın ŞİÖ'ne gözlemci olarak katılmasının ardından Özbekistan-Pakistan ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. Pakistan'ın Gwadar limanının öne çıkmasına karşılık İran, Chabahar limanını etkin hale getirmek amacıyla Chabahar limanından başlayıp Afganistan üzerinden Özbekistan'ın Tirmiz şehrine ulaşan bir karayolu yapımına başlamıştır. Bu projeye destek veren Hindistan'ın da Türkistan pazarlarında etkin bir rol oynama arayışında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2011 yılında Yeni Delhi'yi ziyaret eden Kerimov, Hindistan ile Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. İkili yakınlaşma sonrası Hindistan Özbekistan'da enerji yatırımları gerçekleştirmeye başlamıştır. Hindistan ile Özbekistan arasındaki ticaretin Özbekistan açısından önemi Hindistan'ın Türkistan'da gerçekleştirdiği ikili ticarete açık verdiği tek ülkenin Özbekistan olmasından da anlaşılmaktadır. Hindistan Özbekistan'dan yoğun şekilde pamuk ve altın ithali gerçekleştirmektedir (Purtaş, 2011; 26-46).

Yeni İpek Yolu Projesi ve Özbekistan

İpek Yolu tabiri 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen'in kullanması ile yaygınlaşmış ve tarih boyunca Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan ticaret ve baharat yolu için yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. 1978 yılında "Reform ve Dışa Açılım" politikasının uygulamaya konması sonrasında Çin liberal politikalara yönelmiş ve ekonomik anlamda yükselişe geçmiştir. 2011 yılından sonra Çin ekonomisinde yaşanan iniş çıkışlar Çin'i yeni projeler üretmeye yöneltmiştir. 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jin-Ping tarafından, Kazakistan Nazarbayev Üniversitesi'nde gerçekleştirmiş olduğu bir konuşmada Yeni İpek Yolu projesini ortaya konmuştur. Projenin ortaya çıkışında Çin'in ekonomik yavaşlaması, üretim fazlası mamullerin pazarlanması, enerji ihtiyacının karşılanması gibi sebeplerin yanı sıra ABD'nin Asya Pasifik stratejisi nedeniyle Çin'in Doğu ve Güneydoğu Çin denizlerinden kuşatılması, ABD'nin oluşturarak Çin'i baskı altına aldığı Trans Pasifik Ortaklığı (TTP), Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) gibi ticaret bölgelerinin faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Yeni İpek Yolu projesi ile hem Doğu Türkistan üzerinden karayolu ile Avrupa'ya ulaşan hem de Doğu Türkistan üzerinden Pakistan'a ve buradan deniz yolu ile Avrupa'ya ulaşan iki ticari kuşak oluşturulması hedeflenmiştir. Çin Yeni İpek Yolu projesi için güzergâh üzerindeki ülkelere gerek altyapı gerek ekonomi gerek ise proje güvenliğinin sağlanması amacıyla ciddi yatırımlar gerçekleştirmiştir (Çakan, 2017; 35-52).

Özbekistan, Yeni İpek Yolu projesinde hem kuzey-güney hem de doğu-batı güzergâhında bulunmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi Özbekistan, 2001' yılından sonra ABD'den uzaklaşarak Rusya'ya yaklaşmış ve 2005 yılında iki ülke arasında Özbekistan ve Rusya Arasında İttifak İlişkileri Anlaşması imzalanmıştır. 1999 yılında Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan çıkan Özbekistan, 2006 yılında anlaşmaya geri dönmüştür. 2011 yılında Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov, Brüksel'de AB ve NATO yetkilileri ile görüşmüş ve iş birliğinin geliştirilmesine yönelik memorandumlara imza atmıştır (Purtaş, 2011; 51-52). Bu faaliyetler göz önüne alındığında, Kerimov'un, 2001 yılında ŞİÖ'ne katılmasına rağmen Özbekistan'ı Batı dünyasına da entegre bir şekilde tutmaya çalıştığı söylenebilir.

Ancak ŞİÖ'ne giriş sonrası Özbekistan Çin ilişkileri giderek yoğunlaşmış ve Çin'in Özbekistan'a yönelik yatırımları artmıştır. Özbekistan, Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattı üzerinden Çin'e yılda 5 milyar metreküp doğalgaz satmaktadır. Çin şirketleri Özbekistan'daki doğalgaz varlığına özel bir ilgi göstermiştir. Özbekistan'ın doğalgaz yataklarının işletilmesine yönelik 25 protokol imzalanmıştır. Çin'in Özbekistan'a 5 milyar doların üzerinde yatırım gerçekleştirmesi öngörülmektedir (Purtaş, 2011; 51-52).

2017 yılında Pekin'de düzenlenen İpek Yolu Forumu'nda Yeni İpek Yolu Projesi'nin İş birliği öncelikleri; politikaların koordinasyonu, altyapı ve teknik standartların bütünleştirilmesi, ticaret engellerinin kaldırılması, finansal bütünlük ve proje ülkelerinin kamuoyu desteğinin sağlanması olarak belirlenmiştir. Türkiye de Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından forumda temsil edilmiştir. Proje kapsamında Orta Kuşak adı verilen güzergâhın da Türkiye'den geçmesi planlanmaktadır (Çakan, 2017; 35-52). Çin yönetimi proje için medyaya yönelik çalışmalar da yürütmüştür. 2019 yılında İtalya, Almanya, Pakistan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Türkiye'de çekimler gerçekleştirerek "Ekonomik Kuşak" üzerine bir belgesel oluşturmuştur (Erol ve Çelik, 2019; 25). 2019 yılı Kasım ayı içerisinde Çinlilerin, İstanbul'un üçüncü köprüsünün hissedarlarından Astaldi şirketinin ve IC Holding'in hisselerine talip olduğu bilinmektedir. Çinli yatırım gurubu ile anlaşılması durumunda Astaldi hisselerinin tamamı olan %33'lük hisseyi elinden çıkarmış olacak, IC Holding ise hislerinin %20'sini elden çıkaracak böylece hak sahibi IC Holding ve Çinli yatırım firması %50'şer pay sahibi olacaktır (<https://www.haberturk.com/son-dakika-3-koprudeki-astaldi-hisselerine-cinliler-talip-2538753-ekonomi>). Çinlilerin son dönemlerde Türkiye'ye vermiş oldukları krediler ve yatırımları Yeni İpek Yolu projesinde Türkiye'ye verdikleri önemi göstermektedir. Türkiye'nin de Yeni İpek Yolu projesine verdiği önem Orta Koridor bağlamında gümrükler arası iş birliği amacıyla "Kervansaray Projesi", "Marmaray", "Avrasya Tüp Geçit'i", "İstanbul Havalimanı", "Çanakkale Boğazı Köprüsü", çeşitli liman inşaları ve "Edirne-Kars Hızlı Tren ve Bağlantıları Demiryolu Projesi" gibi projelerden de anlaşılmaktadır. Orta Koridor üzerinde gerçekleştirilen ve Avrupa'ya ulaşan ilk yük treni 6 Kasım 2019 tarihinde Çin'den Türkiye'ye ulaşmıştır. Çin Demiryolu Ekspresi Chang'an Treni, Orta Koridor üzerinden BTK¹⁰ demiryolu ve Marmaray'ı kullanarak Çin'in Xi'an kentinden Çekya'nın başkenti olan Prag şehrine 18 günde ulaşmıştır (http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulasirma-politikasi.tr.mfa). Bu sefer sırasında Türkistan cumhuriyetlerinin Orta Koridor'un en önemli stratejik unsurlarını oluşturdukları da unutulmamalıdır. Orta Koridor üzerinden Çin'in Xi'an şehrine ulaşacak olan ilk ihracat treni de 4 Aralık 2020 tarihinde İstanbul'dan yola çıkarılmıştır. Toplamda 8 bin 693 kilometre yol yapacak olan trenin toplam uzunluğu 754 metredir. 42 konteynerden oluşan ve Türkiye'de üretilen 1400 soğutucuyu taşıyan yük treninin yaklaşık 12 gün içerisinde hedefine ulaşması beklenmektedir (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cine-giden-ilk-ihracat-treni-ankaradan-gecti/2067797>).

Çin devlet başkanı Xi Jin-ping projenin güvenliğini ve güvenlik için iş birliğini ön plana çıkarmıştır. Çin'in güvenlik vurgusu sonrasında Doğu Türkistan ve Arakan'da baskı ve şiddet olayları başlamıştır. Çin Yeni İpek Yolu projesi ile elbette yalnızca ticari kaygı güdüyor olamaz. Çin aynı zamanda iki kutuplu dünya sonrası güç dengelerinde yerini almak ve Orta Asya (Türkistan)'da ABD karşısında güç kazanmayı istiyor olmalıdır. Nitekim Çin'in bölgede uyguladığı "güvenlik" politikaları, yatırımları ve siyasi yaklaşımı Çin'in bölgede hâkim bir güç olma niyetini göstermektedir (Çakan, 2017; 35-52). Özbekistan ise gerek Orta Asya'nın (Türkistan) kilidi niteliğindeki coğrafi konumu, gerek yer altı ve yer üstü zenginlikleri ve gerekse bölgedeki politik konumuyla Yeni İpek Yolu Projesi ve ŞİÖ için önemli bir yer tutmaktadır.

Mirziyoyev Dönemi Özbekistan Dış Politikası

İslam Kerimov'un 2016 yılında hayatını kaybetmesinin ardından gerçekleştirilen seçimlerde Şevket Mirziyoyev cumhurbaşkanlığına gelmiştir. Mirziyoyev'in iktidara gelişi sonrasında Özbekistan'da ifade özgürlüğü açısından olumlu gelişmeler meydana gelmeye başlamıştır. Hükümeti eleştirenlere karşı uygulanan baskılar bir nebze olsun hafiflerken yine de hükümeti eleştirenlere karşı

¹⁰ Bakü-Tiflis Kars Demiryolu. 2017 yılında açılışı gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattının açılışında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, "Demir İpek Yolu" olarak nitelediği hattın stratejik ve ekonomik değerine dikkat çekmiştir (<https://tr.euronews.com/2017/11/02/demir-ipek-yolu-nda-ilk-tren-yolculugu>).

gözetiler gerçekleştirilmektedir. Bu bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir (<https://tr.euronews.com/2018/11/01/ozbekistan-muhafif-gazeteciler-ifade-ozgurlugunun-artmasindan-umutlu>). Mirziyoyev'in iktidara gelişi ile Özbekistan eski Devlet Başkanı Kerimov'un kızı da yakın takibe alınmıştır. Yasadışı yollarla kamu mallarını özelleştirip yabancı şirketlere sattığı gerekçesiyle yargılanan Gülnara Kerimova'nın 1,2 milyar dolarlık mal variyetine de el konulmuştur (<https://tr.euronews.com/2019/08/20/yolsuzluk-sucundan-cezaevinde-bulunan-eski-ozbek-lider-kerimov-un-k-z-hakk-nda-yeni-dava>).

İç politikada radikal kararlar alan Mirziyoyev, Kerimov döneminde bozulan dış ilişkileri düzeltmeye ve yabancı yatırımcıları Özbekistan'a çekmeye çalışmaktadır. 2017 yılında Türkmenistan ve Kazakistan'ı ziyaret eden Mirziyoyev, Kazakistan ile çok sayıda anlaşmaya imza atmıştır. Aynı yıl Moskova'yı ziyaret eden Mirziyoyev, Rusya ile finans odaklı 60 anlaşma gerçekleştirmiştir. Pekin'de "Bir Kuşak Bir Yol" projesi için Özbekistan'a büyük önem veren Çin, Özbekistan ile 20 milyar doların üzerinde değeri bulunan anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Mirziyoyev, ABD-Arap ve İslam Ülkeleri Zirvesi'ne katılmış, 2017 yılında Kırgızistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında 2010 yılından beri Özbekistan'ın tek taraflı olarak kapattığı sınır kapıları Kırgızistan'a açılmıştır. Ayrıca iki ülkenin sınır sorunlarının çözümü için önemli adımlar atılmıştır. Tacikistan-Özbekistan sınırında bulunan Patar-Andarhan sınır kapısının da geçişlere açılması ve iki ülke arasında 30 gün vize muafiyeti getirilmesi dikkat çekicidir. Mirziyoyev'in başkan vekilliği döneminde Erdoğan'ın Özbekistan'a yaptığı ziyaret sonrasında ikili ilişkiler gelişmiş, iki ülke arasında 1,3 milyar doları bulan ticaret hacminin beş yılda 5 milyar dolara, on yılda 10 milyar dolara çıkarılması gibi hedefler belirlenmiştir. Mirziyoyev'in Ekim 2017 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmesi ile 20 yıl sonra Özbekistan'dan Türkiye'ye cumhurbaşkanı düzeyinde ilk ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme ile sanayi, tarım, eğitim ve kültür vs. pek çok alanda 24 anlaşmaya imza atılmıştır (https://insamer.com/tr/ozbekistan-dis-politikasinda-yeni-arayislar_1364.html).

2016 yılı itibariyle dış politikada yeni ve daha açık bir politika izlemeye başlayan Özbekistan lideri Mirziyoyev, Rusya ile görüşmeleri sonucunda Özbekistan'ın ilk nükleer tesisinin kurulması için anlaşmıştır. Temeli 2020 yılında atılması planlanan nükleer santralin Rus nükleer enerji şirketi Rosatom tarafından 11 milyar dolara mal edileceği tahmin edilmektedir. Bahsi geçen nükleer tesisin 2028 yılında faaliyete geçirilmesi planlanmaktadır (<https://tr.sputniknews.com/asya/201810191035753886-rusya-vladimir-putin-ozbekistan-sevket-mirziyoyev-taskent-nukleer-santral-rosatom/>).

Mirziyoyev'in iktidara gelişi sonrasında Doğu Türkistanlı bir iş adamı olan 41 yaşındaki Halemubieke Xiaheman'ın Özbekistan'dan iadesi istenmiştir. Özbekistan'a sığınan iş adamı Taşkent Havaalanı'nda tutulurken, insan hakları savunucuları Özbekistan'a Xiaheman'ı teslim etmemeleri yönünde çağrıda bulunmaktadır. Çin'in bölgede gerçekleştirdiği yatırımları kaybetmemek adına Türkistan cumhuriyetleri Doğu Türkistanlı Türklerin ülkelerine sığınmalarına sıcak bakmamaktadır (<https://tr.euronews.com/2019/02/08/ozbekistan-a-dogu-turkistanli-is-adamini-cin-e-iade-etme-cagrisi>).

Son yıllarda Özbekistan uluslararası alanda etkinliğini artırarak ekonomik faydalar sağlama girişimlerinde bulunmaktadır. 2020 yılında Asya Kalkınma Bankası Fergana Vadisi'nde ekonomik kalkınmayı teşvik etmeye, ticari ve bölgesel bağlantıyı iyileştirmeye destek olacak Özbekistan'ın doğu bölgelerindeki demiryolu ağının modernizasyonunu gerçekleştirmek amacıyla 121 milyon dolarlık bir kredi onaylamıştır. Asya Kalkınma Bankası böylece 2017 yılından beri demiryollarına verdiği desteği 145,1 km'lik demiryolu hattının modernizasyonu ile sürdürmüş olacaktır (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/asya-kalkinma-bankasindan-ozbekistana-121-milyon-dolar-kredi>). Asya Kalkınma Bankası'nın demiryollarına ve bölgesel bağlantıların kuvvetlendirilmesine yönelik "yardımları"nın elbette Yeni İpek Yolu Projesi'nin Doğu-Batı ve Kuzey-Güney hatlarını desteklemeye yönelik olabileceğine dikkat edilmelidir. Özbekistan son dönemlerde pamuk toplama için zorunlu kotaların kaldırılması, zorla çalıştırmaların azaltılması ve pamuk toplayıcıların ücretlerinin iyileştirilmesi gibi iş gücüne yönelik gelişmeleri sayesinde ABD'ye gümrüksüz mal satma hakkını da korumuştur (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-abdye-gumruksuz-mal-satma-hakkini-korudu>).

2020 yılı başlarında ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Türkistan'a seyahat ederek bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Kazakistan'da Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev ve Nursultan Nazarbayev, Özbekistan'da Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev ile görüşen Pompeo, ardından Türkistan devletlerinin dışişleri bakanları ile bir araya gelmiştir. Pompeo ziyaretleri sırasında "Orta Asya'daki her bir ulusun bağımsız ve egemen olmasını istiyoruz; bölgedeki başka bir ülkenin himayesinde olmasını veya vasal devlet haline gelmesini değil" açıklamaları, ABD'nin bölgede kendi değerlerini teşvik edeceği ve bir denge unsuru olarak bölgede etkin rol üstleneceğini ortaya koymaktadır. ABD'nin bölge politikalarında en önemli aracı NATO'dur. Türkistan'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi üyesidir ve bu kurum aracılığıyla aralarındaki sorunlar hakkında diyalog kurmaktadır. Ayrıca bahsi geçen ülkelerin NATO'ya üyelik noktasında ilk adım olarak görülen "Barış İçin Ortaklık" programına dahil oldukları da göz önünde bulundurulmalıdır (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-orta-asya-stratejisi-bagimsizligi-saglamak-mi-cevreleme-doktrini-mi-/1733938>).

Mike Pompeo, ABD bölgedeki yatırımları arttırdığında bölgede gerçek kalkınma ve ekonomik iyileşmenin yaşanacağını belirtmiştir. Bu çıkış sonrasında ABD'nin bölgeye yönelik ekonomik ilişkilerinde bir hareketlilik yaşanmıştır. ABD bölgeye 9 milyar doların üzerinde ekonomik destek, 50 milyar doların üzerinde kredi ve teknik yardım, 31 milyar dolar civarında ticari yatırım gerçekleştirmiş, bölgede 40 binin üzerinde öğrenciye eğitim desteği ve burs sağlanmış, sosyal ve kültürel projeler oluşturmuştur (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-orta-asya-stratejisi-bagimsizligi-saglamak-mi-cevreleme-doktrini-mi-/1733938>).

Mirziyoyev döneminde yaşanan özgürleşme ve iyileştirmeler sayesinde Özbekistan Avrupa Birliği'ne de çeşitli malların gümrük vergisiz ihracatı konusunda imtiyazlar kazanmıştır (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-avrupa-birligine-malların-gumruk-vergisiz-ihracati-icin-yeni-imtiyazla>).

Erdoğan'ın 2018 yılında Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) kurulması için kararlar alınmış ayrıca 25 anlaşmaya imza atılmıştır. Geliştirilen ikili ilişkiler ve gerçekleştirilen anlaşmalar sonucunda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2017 yılında 1,5 milyar, 2018 yılında 2 milyar doları bulmuş, günümüzde Özbekistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısı ise 500'e yaklaşmıştır (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>). 2020 yılında Türkiye'nin "JFC Enerji Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş." ile Özbekistan Yenilikçi Kalkınma Bakanlığı arasında 229,6 milyon dolarlık bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bahsi geçen Türk şirketi, endüstriyel kenevir tohumlarının işlenmesiyle gıda, kozmetik, tekstil ve inşaat ürünlerinin geliştirilmesi ve üretiminde uzmanlaşmıştır. Ayrıca Güney Kore'nin "Tov Clean Co Ltd." adlı çevre dostu ev kimyasalları üreten şirketi, Hindistan'ın "Zen Technologies Limited" şirketi ve Portekiz'in "Take The Wind" şirketi ile teknoloji transferlerine dair çeşitli anlaşmalar gerçekleştirilmiştir (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/innoweek-2020-230-6-milyon-abd-dolari-degerinde-mutabakat-zapti-imzalandi>).

Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; temizlik maddeleri, ilaç, römork, plastik ürünleri, gıda işleme makineleri iken, ithal ettiği başlıca ürünler; bakır, bakır alaşımları ve bakır ürünleri, levhalar, pamuk ipliği, işlenmemiş çinko, petrol yağları, gübre, konserve, altın, işlenmemiş kurşun, ipektir (<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>). Özbekistan ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi iki ülkenin birbirlerine yakınlaşmaları açısından büyük bir öneme sahiptir.

Türk Konseyi ve Türk Dünyası

SSCB'nin dağılışı sonrasında Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri süreci başlamıştır. 1992 yılında Türkiye'nin girişimleriyle başlayan süreçte Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Nahcivan'da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi'nde sürecin kurumsallaşması amacıyla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi ya da kısaca Türk Konseyi olarak adlandırılan yapı Nahcivan Anlaşması ile kurulmuştur. 2009 yılında oluşturulan yapı içerisinde Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve merkezi

İstanbul'da bulunan Sekretarya bulunmaktadır. Konseyin ana hedefleri Türk dünyasında karşılıklı güven ortamının sağlanması, siyasi, ekonomik ve teknik iş birliğinin geliştirilmesi, tarihi ve kültürel birikimlerin paylaşımı olarak özetlenebilir. 15-16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 10. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi resmi olarak hayata geçmiştir. Türk Konseyi'ne bağlı ya da ilişkili kurumlar TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk İş Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı'dır (<http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>).

Özbekistan 14 Eylül 2019 tarihinde Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'ni kuran Nahcivan Anlaşması'nı onaylamıştır. Bu gelişme sonrasında Özbekistan resmi olarak Türk Konseyi'nin üyesi haline gelmiştir (<https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-ozbekistan-cumhuriyetinin-turk-konseyine-uyeligine-iliskin-aciklamasi> 1880). 14-15 Ekim 2019 tarihinde Bakü'de düzenlenen Türk Konseyi 7. Zirvesi'ne, ev sahibi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yanı sıra Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sooronbai Zheenbekov, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Macaristan Başbakanı Viktor Orban, Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Purlı Agamyradov ve Türk Konseyi Genel Sekreteri Bağhdad Amreyev katılmıştır. Zirvenin temel gündemi "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Desteklenmesi" konusu olurken zirveye üye ülkelerin ticaret ve sanayi odaları başkanları da katılmıştır. Zirvede siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliğine dayalı konular ele alınırken, Barış Pınarı Harekâtı ve Suriyeli mülteciler konusu gibi güncel siyasi konularda tartışılmıştır (<https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-bakude-duzenlendi> 1907).

Sonuç

Türkistan'ın stratejik ülkelerinden biri olan Özbekistan hem kuzey-güney hem de doğu-batı yönünde bir geçiş güzergâhı üzerindedir. Bu nedenle bölgede anahtar bir konuma sahiptir. 18. ve 19. yüzyıllarda gerek Çarlık Rusya'sı ve gerekse İngiltere'nin dikkatini çeken günümüz Özbekistan toprakları, Rusya'nın sürekli saldırılarına maruz kalmış ve 19. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusya'sı tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Bölgenin stratejik öneminin yanı sıra sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri Özbekistan'ı hedef ülkelerden biri haline getirmiştir. SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Özbekistan gerek Rusya gerek Çin ve gerekse ABD'nin stratejik ve ekonomik olarak hâkimiyet kurmak istediği ülkelerden biri haline gelmiştir.

Özbekistan kuruluşu ile başa geçen ilk cumhurbaşkanı İslam Kerimov döneminde batıya karşı temkinli, Rusya ile Çin'e karşı ise daha yakın bir politik yaklaşım izlemiştir. Çin ve Rusya'nın bölgede siyasi ve ekonomik bir rakip olarak gördükleri ABD'ye karşı Türkistan ülkelerinde göstermiş oldukları faaliyetler, Türkistan ülkelerine yapmış oldukları yatırım ve yardımlar sonuçlarını göstermiştir. Buna karşın Kerimov döneminde ŞİÖ'ne katılarak Çin ve Rusya'ya yaklaşmış olan Özbekistan ve Batı ile ilişkilerini de belirli bir noktaya kadar geliştirme çabası içerisinde olmuştur.

İslam Kerimov'un yönetimi altındaki Özbekistan'da dışarıda tutucu ve içeride baskıcı yönetimi 2016 yılında vefatı ile son bulmuş görünmektedir. 2016 yılında cumhurbaşkanlığı görevine seçilen Şevket Mirziyoyev gerek Çin ve Rusya gerekse Batı ülkeleri ile sıkı diplomatik ilişkilere girmekte ayrıca ülke içerisindeki baskıcı yönetim hafiflemektedir. Buna karşın Çin'in Özbekistan'a yapmış olduğu kredi yardımları, Çin ve Rusya'nın bölgede gerçekleştirmiş oldukları yatırımlar ve Yeni İpek Yolu Projesi Özbekistan'ın Çin ve Rus etkisinden kurtulması noktasında zorlayıcı etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Özbekistan'ın Türk Konseyine katılımı da Mirziyoyev'in dış politika da denge unsurları aradığını göstermektedir. Ayrıca son dönemde ABD ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesi de Çin ve Rus etkisinin dengelenmesine yönelik politikalar olarak değerlendirilebilir. Günümüzde bölgede oluşan stratejik ortamda Rusya eski tabii olan Özbekistan'ın kendisinden uzaklaşmasını istemeyecektir. Çin ise ŞİÖ'ne katılmasından sonra Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Türkistan'da kilit bir rol oynayan Özbekistan'ın bağımsız bir dış ve iç politika izlemesinden rahatsız olacaktır.

Türkiye'nin de Yeni İpek Yolu Projesi'ne dâhil edilmesi, projenin önemini arttırmakla beraber bu proje üretim gücü düşük Türk devletleri için olumsuz sonuçlar doğurabilir. İş gücü maliyetlerinin düşük ve üretim gücünün yüksek olduğu Çin, ulaşımın ve iletişimin güçlenmesi ile Çin mallarını

rahatça Batı'ya taşıyacak ancak Türkistan devletleri ve Türkiye bu mal akışı karşısında yeterli karşılık veremeyecektir. Uluslararası ticari faaliyetlerden kazançlı çıkmanın temeli karşılıklı alışverişe dayandığından Türk devletlerinin bu proje kapsamında kârlı çıkmak için teknoloji, sanayi, hammadde vb. alanlarda üretimlerini arttırmaları gerekmektedir. Ancak projenin hızla ilerlemesi karşısında Türk devletlerinde, “projeden fayda sağlamaya yönelik” herhangi bir gelişim ve üretim çabası gözlemlenmemektedir.

Gerek Türk Konseyi ve gerekse ikili ilişkiler aracılığıyla Türk devletlerinin hızlı bir şekilde teknoloji ile sanayi alanlarında iş birliğine gitmeleri, ortak projeler üretmeleri ve hızlı bir şekilde üretime geçmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde Çin mallarının, Türk ülkelerinin kırılğan ekonomilerini giderek bozabileceği, ekonomik yapıları bozulan Türk devletlerinin giderek Çin ve diğer güçlere bağımlı hale gelebileceği göz önüne alınmalıdır. Ekonomik bağımlılığın siyasi tavizleri, siyasi tavizlerin ise hâkimiyetin kaybedilmesine yol açabileceği unutulmamalıdır. Çin'in proje kapsamında tek taraflı kâr elde ederek Türk devletlerinin pazarlarına hâkim hale gelmesi, Çin'i bölgede ABD ve Rusya karşısında ezici bir güç haline getirecektir.

Kaynaklar

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

ALTUNDAĞ, Z, (2016). “Geçmişten Günümüze Şanghay İş Birliği Örgütü”, **Avrasya Etüdləri Dergisi**, (49-1).

ANDİCAN, A, (1996). **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**. Emre Yayınları, İstanbul.

ÂTIF, M, (1999). **Kaşgar Tarihi Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesı**. (Haz. İsmail Aka, Vehbi Günay ve Cahit Telci), Eysi Kitap ve Yayın., Kırıkkale.

ÇAKAN, V, (2017). “Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, (1-1).

ÇAPRAZ, H, (2011). “Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (24).

DOĞAN, O. ve ERDOĞAN, A, (2017). “XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, (16-3).

EROL, M. S, (2009). **Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasya'sı, Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Barış Platin Kitabevi, Ankara.

EROL, M. S. ve ÇELİK, K. E, (2017). “Türk Dünyası'nda İş Birliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, (17-2).

EROL, M. S. ve ÇELİK, K. E, (2019). “Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, (3-2).

GLEASON, G, (1985). **Pahta Programı Özbekistan'da Pamuk Ekimi Politikası**, Orta Doğu Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:17, Ankara.

GÜNDOĞDU, A, (2002). “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü”. H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, **Türkler**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

GÜNDOĞDU, A, (2007). **Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibaniler Devri:1512-1740)**, (1. Baskı), Tutubay Yayınları, Ankara.

HACIOSMANOĞLU, E, (2006). **Rusya'nın Orta Asya Hanlıklarını İşgalinin Son Safhası (1864-1884)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

HAYİT, B, (1975). **Türkistan, Rusya ile Çin Arasında**, (1. Baskı), Otağ Yayınları, Ankara.

KARAL, E. Z, (2011). **Osmanlı Tarihi V. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, (9. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- KONUKÇU, E, (1998). “Hokand Hanlığı”, **DİA**, (C. 18., S. 215), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- MACGAHAN, I. A, (1995). **Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver**, (Çev: Kolağası Ahmed), (Haz. İsmail Aka ve Mehmet Ersan), (Eserin orijinali 1876’da yayımlandı), Akademi Kitabevi, İzmir.
- NECEF, E. N, (2003). **Hazar Ötesi Türkmenleri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜDENLİ, O. G, (2003). “Mâverâünnehir”, **DİA**, (C. 28. s., 177-180), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- OKUR, M. A, (2011). Yeni Çağın Eşiğinden “Avrasya’nın Kalbi”ne Bakmak-Tarihten Geleceğe Orta Asya’nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara.
- PURTAŞ, F, (2011). **Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi-Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara.
- ROUX, J-P, (2014). **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- SABOL, S, (2002). “Orta Asya’da Rus-İngiliz Rekabeti”, H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- SARAY, M, (1984a). **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, (1. Baskı), İstanbul Matbaası, İstanbul.
- ŞEŞEN, R, (1992). “Buhara”, **DİA**, (C. 6. s., 366), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (1995). **Tika Özbekistan Ülke Raporu**, Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara.
- TAŞAĞIL, A, (2009). “Soğd”, **DİA**, (C. 37. s., 348-349), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- TOGAN, Z. V, (1942). **Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi C: I Batı ve Kuzey Türkistan**, (1. Baskı), Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevi, İstanbul.
- TOGAN, Z. V, (1950). “Hârizm”, **İ.A**, (C.5, K.1), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- TOPAL, K, (2014). **19. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan Siyaseti**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TÜRKOĞLU, İ, (2010). “Şeybânîler”, **DİA**, (C. 39., s.45-46), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- UYGUN, E, (2017). **İngiliz Gazetesi “Levant Herald”a Göre Rusların Türkistan’ı İşgal Siyaseti (1859-1878)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- YALÇINKAYA, A, (2006). **Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan**, Lalezar Yayınları, Ankara.
- VERNADSKY, G, (2009). **Rusya Tarihi**, (Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, (Eserin orijinali 1969’da yayımlanmıştır), İstanbul.

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

BOA, Hâriciye Nezâreti Siyâsi Evrâkı (HR.SYS.) D:1338. G:90. Lef. 2/1. 21 Ocak 1859 Tahran Maslahat Güzarı’ndan Hâriciye Nezâreti’ne.

BOA, İrade Hâriciye Evrâkı (İ.HR.) D:259. G:15477. Lef. 1/1 6 Mart 1873 Tahran Maslahat Güzarı’ndan Hâriciye Nezâreti’ne.

Basiret. 4 Mayıs 1289. Nu: 929 (16 Mayıs 1873).

İnternet Kaynakları

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020

<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020

- <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020
- <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler> Erişim: 13.12.2020
- <https://www.haberturk.com/son-dakika-3-koprudeki-astaldi-hisselerine-cinliler-talip-2538753-ekonomi> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2018/11/01/ozbekistan-muhalik-gazeteciler-ifade-ozgurlugunun-artmasindan-umutlu> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2019/08/20/yolsuzluk-sucundan-cezaevinde-bulunan-eski-ozbek-lider-kerimov-un-k-z-hakk-nda-yeni-dava> Erişim: 13.12.2020
- https://insamer.com/tr/ozbekistan-dis-politikasinda-yeni-arayislar_1364.html Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.sputniknews.com/asya/201810191035753886-rusya-vladimir-putin-ozbekistan-sevket-mirziyoyev-taskent-nukleer-santral-rosatom/> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2019/02/08/ozbekistan-a-dogu-turkistanli-is-adamini-cin-e-iade-etme-cagrisi> Erişim: 13.12.2020
- <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020
- <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020
- https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-ozbekistan-cumhuriyetinin-turk-konseyne-uyeligine-iliskin-aciklamasi_1880 Erişim: 13.12.2020
- https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-bakude-duzenlendi_1907 Erişim: 13.12.2020
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cine-giden-ilk-ihracat-treni-ankaradan-gecti/2067797> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2017/11/02/demir-ipek-yolu-nda-ilk-tren-yolculugu> Erişim: 13.12.2020
- http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-ulkede-toplam-5-000-mw-kapasiteli-gunes-enerji-santralleri-kurmayi-pl> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanin-ihracatinin-43unu-altin-olusturdu> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/sirderyada-yeni-termik-santral-insaatina-baslandi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanda-2020-yilinda-3-82-milyon-ton-ham-pamuk-hasat-edildi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/innoweek-2020-230-6-milyon-abd-dolari-degerinde-mutabakat-zapti-imzalandi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/asya-kalkinma-bankasinnan-ozbekistana-121-milyon-dolar-kredi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-abdye-gumruksuz-mal-satma-hakini-korudu> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-avrupa-birligine-malların-gumruk-vergisiz-ihracati-icin-yeni-imtiyazla> Erişim: 13.12.2020
- <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-orta-asya-stratejisi-bagimsizligi-saglamak-mi-cevreleme-doktrini-mi-/1733938> Erişim: 13.12.2020

